

**INNOWACYJNA
GOSPODARKA**
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Projekt pn. **Wyzwania zrównoważonego użytkowania terenu na przykładzie województwa śląskiego - scenariusze 2050**
realizowany w ramach: poddziałania 1.1.1 *Projekty badawcze z wykorzystaniem metody foresight* Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka jest współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego

Tomasz Kupiec
Zadanie 3

**SPOŁECZNE, GOSPODARCZE I POLITYCZNE UWARUNKOWANIA I
KONSEKWENCJE ZRÓŻNICOWANEGO TEMPA WZROSTU GOSPODARCZEGO
SUBREGIONÓW WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO.**

 **SCENARIUSZE
2050**

Katowice, kwiecień 2011

Opis problemu

1 Aktualny stan zagadnienia w województwie i czynniki, które o nim zdecydowały

1.1. Geneza idei subregionów

Zidentyfikowana w 2000 roku wizja rozwoju województwa śląskiego wymagała nowego ukształtowania przestrzeni. Dlatego też w Strategii Rozwoju Województwa z roku 2000 przyjęto podział województwa na cztery obszary, w ramach których organizowane miały być procesy rozwojowe – północny, środkowy (centralny), zachodni, południowy.

Tożsamy podział województwa pojawia się w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego (2004), w którym wyodrębniono cztery obszary metropolitalne zbudowane z grup powiatów powiązanych społecznymi, gospodarczymi i kulturowymi więzami.

W czasie prac nad aktualizacją strategii rozwoju województwa (2005) podział ten został podtrzymany, a obszary polityki rozwoju oficjalnie były już nazywane **subregionami**. Diagnoza województwa wykonana na potrzeby stworzenia Regionalnego Programu Operacyjnego (2007) prowadzona już była w układzie subregionów. Przy okazji tego dokumentu nastąpiła również pierwsza próba upodmiotowienia subregionów w związku z utworzeniem Programów Rozwoju Subregionów.

Idea subregionów utrwalona została podczas kolejnej aktualizacji strategii rozwoju województwa (2010), w której zarówno w diagnozie pojawiają się obszerne informacje prezentujące zróżnicowanie na poziomie subregionów, jak i w warstwie rozstrzygnięć podtrzymuje się podział na tożsame w granicach obszary polityki rozwoju.

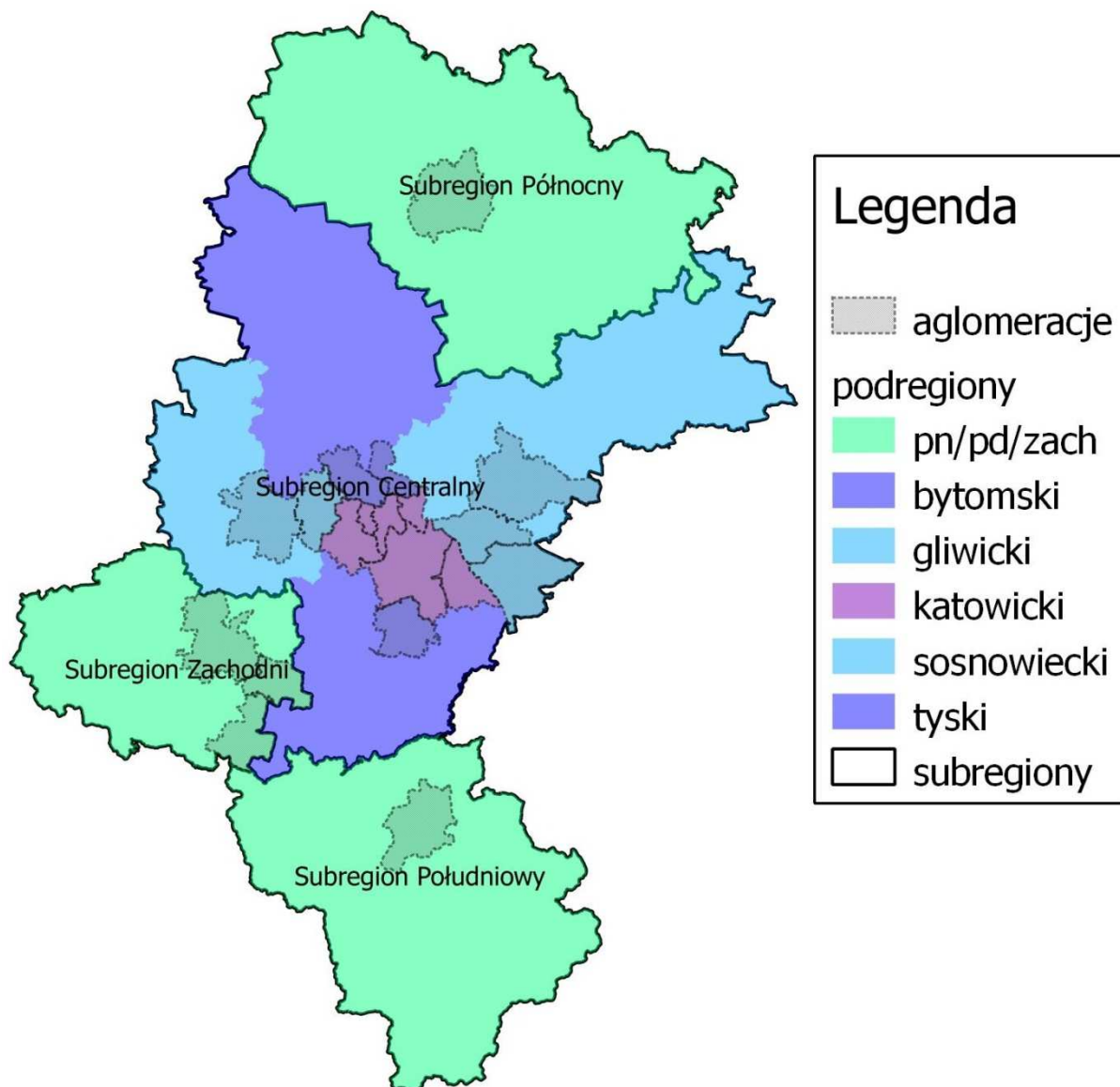
1.2. Delimitacja i zakładane funkcje subregionów

Podział województwa na subregiony pokrywa się z obowiązującym do 31 grudnia 2007 roku podziałem na jednostki poziomu 3 – podregiony, zgodnie z Nomenklaturą Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NTS). Od pierwszego stycznia 2008 roku obowiązuje podział województwa na 8 podregionów – subregion centralny został podzielony na pięć odrębnych jednostek, podregiony: bytomski, gliwicki, katowicki, sosnowiecki, tyski¹. Główną składową **subregionu centralnego** jest, mająca znaczenie europejskie, aglomeracja górnos Śląska z takimi miastami, jak: Katowice, Bytom, Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Jaworzno, Mysłowice, Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tychy, Zabrze. Ma to być obszar² o zrównoważonym wyskalowaniu funkcji rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego, zrestrukturyzowanej gospodarce z dużą liczbą

Mapa 1 Subregiony województwa śląskiego

¹ Podział ten nie wydaje się być fortunny, o czym mowa w dalszej części opracowania.

² Charakterystyki poszczególnych subregionów przygotowane zostały na podstawie zapisów strategii rozwoju województwa śląskiego (powtarzane w kolejnych aktualizacjach) [17].

Źródło: opracowanie własne

przedsiębiorstw nowoczesnych technologii oraz koncentracją sfery usług zapewniających wysoką pozycję konkurencyjną regionu w skali globalnej oraz o dobrze rozwiniętych związkach z waloryzowanym otoczeniem miejskim i wiejskim. Ma to być obszar o dobrze funkcjonującym wewnętrznym systemie transportowym i dostępny poprzez różne formy transportu z ośrodków metropolitalnych Europy i świata oraz ośrodków rozwoju cywilizacyjnego kraju. Dobrze rozwinięte funkcje metropolitalne mają zapewniać wysoką pozycję konkurencyjną w skali kraju i wysoką atrakcyjność dla inwestorów zewnętrznych.

Subregion północny, zorganizowany jest wokół aglomeracji częstochowskiej, której rozwój zwiększa atrakcyjność obszaru sąsiedniego. Funkcje edukacyjne, kulturowe i usługowe Częstochowy zostaną rozwinięte dla wzmocnienia rozwoju przedsiębiorczości, w tym sektora małych i średnich przedsiębiorstw, obsługi światowego centrum pielgrzymkowego Jasnej Góry oraz poprawy jakości życia na otaczających Częstochowę obszarach wiejskich. Powinien nastąpić także rozwój funkcji turystyczno-rekreacyjnych oraz rolniczych tego obszaru.

Subregion południowy zorganizowany jest wokół aglomeracji bielskiej, która z innymi miastami obszaru powiązana jest międzyregionalną i regionalną siecią transportową. Dzięki swojej "żywności" i rozwiniętej przedsiębiorczości, przez poprawę dostępności komunikacyjnej stanie się ośrodkiem ekologicznie bezpiecznego przemysłu, edukacji i konkurencyjnym centrum turystyki i rekreacji w obszarze Polski Południowej, z dobrze chronionym krajobrazem i rozwiniętą siecią usług. Dodatkowym walorem obszaru jest jego położenie na styku granic trzech państw: Polski, Czech i Słowacji.

Subregion zachodni zorganizowany jest wokół aglomeracji rybnickiej, będzie obszarem o zróżnicowanej strukturze gospodarczej z ograniczonym wydobyciem węgla kamiennego, dobrze rozwiniętej sieci małych i średnich przedsiębiorstw o profilu usługowym i wytwórczym. Poprzez budowę autostrady A1 i towarzyszącej jej sieci dróg uzyska nowy impuls do współpracy z regionami południowych sąsiadów. Nowego znaczenia nabiorą w nim aktywności gospodarcze związane z zagospodarowaniem doliny Odry oraz Cysterskich Kompozycji Krajobrazowych Rud Wielkich.

1.3. Wzrost gospodarczy subregionów

Najlepiej rozwiniętym subregionem województwa jest subregion centralny z PKB per capita wynoszącym 39 208 PLN³. Następnie, na poziomie o mniej więcej 6 000 PLN niżej, plasują się subregiony południowy i zachodni. Wyraźnie najgorzej rozwinięty jest subregion północny.

Wewnętrzne zróżnicowanie rozwoju województwa jest bardzo niewielkie na tle zróżnicowania kraju⁴ – PKB najniżej rozwiniętego podregionu jako % najwyższego rozwiniętego wynosi odpowiednio 72% i 20%. Dodatkowo, gdy na poziomie kraju mamy do czynienia z zauważalną dywergencją (zarówno na poziomie województw jak i podregionów) [3], to pomiędzy subregionami województwa śląskiego w latach 1995-2008 nastąpiła nieznaczna konwergencja.

Analizując dynamikę wzrostu warto rozbić dostępny zakres danych na dwa okresy. Nieznaczna konwergencja, o której mowa powyżej związana jest z faktem, iż w latach 1996-2001 subregion północny był najszybciej rozwijającym się. Trzeba zaznaczyć, że są to lata w których województwo śląskie wyraźnie traciło udział w tworzeniu PKB Polski, spadając z ok. 15% do ok. 13,5%. Oznacza to, że w okresie tym to nie subregion północny rozwijał się wyjątkowo szybko, a raczej subregion centralny (i zachodni) zauważalnie zwolniły. W kolejnych latach udział województwa w PKB Polski ustabilizował się. W tym okresie (2001-2008), subregion północny zaczął wyraźnie tracić dystans do subregionu centralnego, a subregion zachodni zrównał się w poziomie rozwoju z subregionem południowym.

Trzeba zaznaczyć, że liderujący subregion centralny jest wewnętrznie bardziej niejednorodny, niż województwo jako całość. Składający się na niego podregion bytomski ma niższe PKB per capita, niż subregion północny (i prawie dwukrotnie niższe niż najlepiej rozwinięty podregion tyski⁵).

Tabela 1 PKB per capita na poziomie subregionów (PLN)

subregion	1995		2001		2008		2001/ 1995	2008/ 2001	2008/ 1995
	kwota	%	kwota	%	kwota	%			
południowy	10 077	90%	21 042	90%	32 765	84%	209%	156%	325%
Północny	7 820	70%	19 026	81%	28 357	72%	243%	149%	363%
zachodni	9 296	83%	19 051	81%	32 564	83%	205%	171%	350%
Centralny	11 166	100%	23 395	100%	39 208	100%	210%	168%	351%

³ Ta i następane dane statystyczne na podstawie [1] i [2].

⁴ Na poziomie podregionów.

⁵ Jako ciekawostkę warto wspomnieć, iż mimo najwyższego PKB per capita podregion tyski charakteryzuje jedno z najniższych średnich wynagrodzeń brutto, co pokazuje, że podział dochodu może być bardzo nierównomierny.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [1] i [2].

1.4. Przyczyny zróżnicowań wzrostu gospodarczego subregionów

Podjmując temat przyczyn zróżnicowań poziomu rozwoju gospodarczego warto odwołać się do koncepcji *longue duree* – długiego trwania, nazwanej przez Fernanda Braudela [4]. Zgodnie z nią, podstawą utrzymania pewnych trendów gospodarczych a przede wszystkim barierą ich przełamania, mogą być historycznie ukształtowane, trudne do przezwyciężenia postawy, nastawienie, sposoby działania, struktury, mające często źródła o charakterze cywilizacyjnym czy religijnym i odporne na czas (bądź sprawiające takie wrażenie przez to iż zmieniają się niezwykle wolno w porównaniu do skali czasowej, którą się na co dzień posługujemy).

Jednym z takich trwale ukształtowanych podziałów, który warto wskazać jako przykład jest podział Europy na wschodnią i zachodnią przebiegający od północy na południe przez środek terytorium Polski⁶. Wisła na odcinku od Krakowa do Gdańska stanowiła barierę zatrzymującą intensywne procesy rozwoju i modernizacji płynące z Zachodu (np. styl romański w architekturze, urbanizację, lokowanie miast na prawie magdeburskim i lubeckim, innowacje instytucjonalne – klasztory, uniwersytety) [5]. Zróżnicowania te zostały następnie pogłębione⁷ przez rozbiory. Występujące pomiędzy ziemiami poszczególnych zaborów różnice strukturalne widoczne są do dziś, mimo wysiłków na rzecz konwergencji, podejmowanych już przez 85 lat istnienia kolejno: II RP, PRL i III RP. Różnice pomiędzy poszczególnymi obszarami współczesnej Polski widoczne są w praktycznie wszystkich wymiarach rozwoju społeczno-gospodarczego, m.in.: poziomie PKB, wyposażeniu w infrastrukturę transportową, strukturze zatrudnienia, liczbie firm z kapitałem zagranicznym, powiązaniach gospodarczych (import i eksport), dochodach własnych gmin i sprawności samorządów, preferencjach politycznych w kolejnych wyborach parlamentarnych i prezydenckich a również wynikach referendum odnośnie przystąpienia do UE [6]⁸.

Mając świadomość znaczenia historycznych granic dla obserwowanego współcześnie wzrostu gospodarczego warto przyjrzeć się jak niejednorodnym organizmem jest województwo śląskie.

Obecne województwo śląskie obejmuje tylko wschodnią część ziem górnośląskich, które stanowią jedynie nieco ponad połowę województwa. W ich skład wchodzi m.in. Śląsk Cieszyński – bardzo różniący się od pozostałych ziem górnośląskich. Na drugą połowę województwa składają się ziemie małopolskie takie jak Beskid Żywiecki, Zagłębie Dąbrowskie i Jura Krakowsko-Częstochowska oraz Jaworzno – miasto ziemi chełmińskiej⁹ [8].

W okresie rozbiorów, od 1846 r.¹⁰ na obszarze obecnego województwa śląskiego zbiegały się granice trzech zaborców. Ziemia Częstochowska z Zagłębiem Dąbrowskim znajdowały się wówczas w zaborze rosyjskim, a Żywiecczyzna i Jaworzno w zaborze austriackim. Większość ziem śląskich stanowiła integralną częścią Prus, a Księstwo Cieszyńskie było integralną częścią Austro-Węgier [9].

W latach międzywojennych przez obszar obecnego województwa przebiegała granica polsko-niemiecka (z np. Raciborzem i Gliwicami po stronie niemieckiej). Zaś część Polska poza autonomicznym województwem śląskim, obejmowała fragment województwa kieleckiego (Ziemia Częstochowska z Zagłębiem Dąbrowskim) oraz małopolskiego (Żywiecczyzna).

⁶ To oczywiście tylko jeden z możliwych do wskazania podziałów na wschód i zachód w Europie. Inne to np. granica imperium Franków na rzece Łabie, wzdłuż której następnie przebiegała żelazna kurtyna, bądź linia rozłamu chrześcijaństwa na kościół wschodni i zachodni, która obecnie stanowi granicę zasięgu Unii Europejskiej.

⁷ I nieco zmodyfikowane w granicach.

⁸ Co ciekawe, granice rozbiorów w pewnym stopniu odzwierciedla też np. odsetek mieszkańców gmin korzystających z komunikatora gadu-gadu [7].

⁹ Niewielki fragment województwa to ziemie wielkopolskie.

¹⁰ W pewnym sensie już od 1815 r.

Po zakończeniu II wojny światowej granice województwa zmieniały się jeszcze kilkakrotnie. Od 1946 r. w województwie znajdowało się już Zagłębie Dąbrowskie. Od 1952 r. w województwie śląskim znajdowała się Częstochowa i otaczające ją ziemie. Jednak w roku 1975 ziemie województwa (o nazwie już wcześniej zmienionej na „stalinogrodzkie” a następnie „katowickie”) zostały podzielone między województwa częstochowskie, katowickie i bielskie. Obecny kształt województwo uzyskało dopiero w 1999 roku.

Zatem, choć za pierwotny czynnik konkurencyjności i rozwoju najlepiej rozwiniętego obszaru środkowego województwa należy uznać bogate złoża surowców naturalnych, przede wszystkim węgla kamiennego, to zróżnicowania tym wywołane zostały niewątpliwie wzmocnione i utrwalone wiekowymi podziałami politycznymi i cywilizacyjnymi.

Region jest konkurencyjny, jeżeli ma zdolność przyciągania kapitału oraz stwarza zlokalizowanym na jego obszarze przedsiębiorstwom warunki do konkurowania. Jednym z podstawowych kryteriów lokalizacji w gospodarce zasobochłonnej była łatwość nabycia (bliskość) surowców – to promowało obszary obecnych subregionów zachodniego i centralnego. Dzięki odpowiednim uwarunkowaniom politycznym i społecznym mógł nastąpić tam rozwój przemysłu, skupienie ludności (siły roboczej), rozwój miast. Choć na obszarze pozostałych dwóch subregionów również funkcjonował przemysł¹¹ to są to w dużej mierze tereny rolnicze. Przy rosnącej różnicy wydajności pomiędzy rolnictwem a przemysłem i usługami (mierzonej wartością dodaną na zatrudnionego) prowadzi to do wzrostu zróżnicowań rozwoju gospodarczego.

Zróżnicowania wewnątrzregionalne wydają się trwałe, gdyż tradycyjny wymiar zróżnicowań „wschód-zachód”¹² pokrywa się¹³ z podziałem miasto-wieś. Ten zaś jest pogłębiany przez nowy wymiar zróżnicowań: metropolie – obszary pozametropolitalne. Wynika to z faktu, że pozornie niezwiązane zjawiska (np. historycznie ukształtowany poziom rozwoju [objawiający się m.in. wyposażeniem w infrastrukturę], procesy transformacji, postawy społeczne, sprawność samorządów) mają podobny rozkład przestrzenny. Sfery te wzmacniają się wzajemnie, wzmacniając w konsekwencji przestrzenne zróżnicowania rozwoju [6].

Choć na przestrzeni czasu, wraz z przejściem od gospodarki zasobochłonnej do gospodarki wiedzochłonnej, zmieniły się czynniki konkurencyjności regionów, to obszarom o historycznie ukształtowanym wyższym poziomie rozwoju i zamożności, dzięki tradycyjnym przewagom konkurencyjnym, było łatwiej kreować atuty istotne współcześnie. To na obszarach zurbanizowanych, a raczej w dużych miastach, skupia się wykwalifikowana siła robocza, szkoły wyższe, zaplecze B+R, instytucje otoczenia i wspierania przedsiębiorczości. Miasta są lepiej skomunikowane i oferują lepszą jakość życia. To społeczności wielkomiejskie były bardziej przygotowane do gospodarowania w ramach przywróconej w 1990 samorządności.

W związku z powyższym w dużych miastach, wypełniając niejako lukę powstałą w wyniku dezindustrializacji, następuje rozwój nowego sektora poprzemysłowego, w tym usługowego¹⁴, co w dłuższym okresie gwarantuje podtrzymanie wzrostu gospodarczego. W pozametropolitalnych ośrodkach zanikający przemysł w znacznie mniejszym stopniu jest zastępowany nową działalnością, co prowadzi do stagnacji¹⁵.

¹¹ Szczególnie w głównych ośrodkach miejskich Częstochowie i Bielsku.

¹² Wschód-zachód w ujęciu cywilizacyjnym. Za cywilizacyjny wschód województwa śląskiego można uznać część obszaru subregionów północnego i południowego, a zachodem jest przede wszystkim subregion centralny.

¹³ Częściowo jest przyczyną jego przyczyną.

¹⁴ Zjawisko to w aglomeracji górnośląskiej, stanowiącej szczególnie przypadek dominacji tradycyjnego przemysłu, było oczywiście wolniejsze i na mniejszą skalę niż w innych polskich metropoliach, ale w skali województwa na tle innych subregionów było jednak zauważalne i stanowi czynnik wzmagający zróżnicowania rozwoju.

¹⁵ Różnice w poziomie i mechanizmach rozwoju poszczególnych subregionów byłyby bardziej jaskrawe gdyby nie niejednorodność i wewnętrzne zróżnicowania aglomeracji górnośląskiej. W jej granicach można bowiem

W tym samym czasie gdy w miastach zachodziły relatywnie szybkie zmiany, na obszarach wiejskich panował względny zastój. Słabe strukturalnie tereny rolnicze przede wszystkim wschodnich części subregionów północnego i południowego (powiaty myszkowski, częstochowski, żywiecki, część bielskiego, ale też np. zawierciański w subregionie centralnym) charakteryzuje szereg barier rozwoju. Panuje tam rozdrobniona struktura gospodarstw, niski stopień towarowości i intensywności gospodarowania, zaawansowany wiek aktywnych rolników. Obszary te również są niedoposażone w infrastrukturę sieci kanalizacyjnej i gazowej [10].

Wyższy poziom rozwoju subregionu centralnego (jak i szybkie tempo rozwoju w ostatnich latach subregionu zachodniego) należy zatem tłumaczyć ich poziomem urbanizacji – występowaniem aglomeracji, dużych miast. Województwo śląskie nie jest wyjątkowe i tak jak cała Polska czy Europa charakteryzuje się wyraźną koncentracją wzrostu w najsilniejszych pod względem ekonomicznym aglomeracjach i w największych miastach, które stały się motorami wzrostu gospodarki i tworzenia nowych miejsc pracy. Sytuacja taka jest wypadkową silnego skupienia czynników decydujących o poziomie konkurencyjności i atrakcyjności inwestycyjnej (kapitał społeczny, jakość nauczania, innowacyjność, produktywność [11].

Znaczenie koncentracji odpowiednich czynników na określonym obszarze dla rozwoju oddaje obrazowo raport Banku Światowego, w którym jeden z podrozdziałów nosi tytuł *Economic concentration – the richer, the denser* [12].

Agglomeracja Górnośląska – stanowiąca rdzeń subregionu centralnego – wymieniana jest¹⁶ wśród 76 najważniejszych ośrodków miejskich UE, tzw. Europejskich Metropolitalnych Obszarów Wzrostu (MEGA) [24]. O jej wiodącej roli dla wzrostu gospodarczego województwa i kraju wspomina się również w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego [13] i koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju [14]. Natomiast zgodnie z klasyfikacją OECD wśród ośmiu obszarów miejskich w Polsce, obok Centralnego Śląskiego, pojawia się również Rybnicko-Jastrzębski – warunkujący rozwój subregionu zachodniego.

Na fakt, iż podregiony, na obszarze których zlokalizowane są najważniejsze miasta mają największy udział w generowaniu wzrostu gospodarczego, wskazuje się wprost w KSRR. Natomiast w przeglądzie OECD wspomniano, że rosnące dysproporcje pomiędzy podregionami są głównie wynikiem zwiększającej się luki rozwoju pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi. Należy zauważyć, że największe miasta w pozostałych subregionach – Częstochowa i Bielsko-Biała stanowią również wiodące regionalne ośrodki wzrostu, ale pełnią rolę swoistych wysp dobrobytu otoczonych rozległymi, słabiej rozwiniętymi obszarami wiejskimi [15].

Do mocnych stron, stanowiących w obecnym okresie podstawę wzrostu subregionu centralnego zaliczyć należy także dużą liczbę wykwalifikowanych pracowników i absolwentów, dużą powierzchnię wolnych terenów w Katowickiej Specjalnej Strefie Ekonomicznej i aktywność obecnych już w niej inwestorów, dostępność transportową (węzeł autostradowy), wysoka siła nabywcza gospodarstw domowych [16].

2 Czego dotyczą luki w wiedzy o stanie zagadnienia w województwie? z czego wynikają?

Podstawową kwestią którą warto rozważyć, jest to, czy subregiony są odpowiednim poziomem / wymiarem do analizowania różnicowań wzrostu gospodarczego i ich przyczyn.

Jak opisano powyżej, subregiony w strategii województwa [17] traktowane są jako obszary prowadzenia polityki rozwoju. Od pierwszego stycznia 2008 subregiony przestały pokrywać się w

---

znaleźć miasta które również nie uniknęły stagnacji w konsekwencji dezindustrializacji (przede wszystkim Piekary Śląskie, Świętochłowice, Bytom, w mniejszym stopniu Ruda Śląska), co powoduje że poziom rozwoju i konkurencyjność aglomeracji jako całości są niższe.

¹⁶ Razem z siedmioma innymi polskimi miastami.

granicach z podregionami – NUTS3. Podział na subregiony ma swoje wady i niestety w ramach wyznaczenia nowych granic podregionów nie podjęto się ich usunięcia.

Analiza istoty różnicowań wzrostu byłaby wiarygodniejsza gdyby badane jednostki były możliwie jednorodne. Tymczasem subregion centralny mieści w sobie, poza 14 miastami na prawach powiatu – stanowiącymi trzon aglomeracji górnośląskiej, także 8 powiatów ziemskich, których charakterystyka przypomina znacznie bardziej powiaty ziemskie sąsiadujących subregionów a nie miasta aglomeracji¹⁷. Dzieląc subregion centralny na 5 podregionów nie wykorzystano szansy wydzielenia aglomeracji w ramach np. dwóch podregionów i zorganizowania otaczających powiatów ziemskich w ramach kolejnych dwóch, bądź trzech podregionów, lecz rozproszono aglomerację w pięciu podregionach, z których w 4 mieszają się powiaty ziemskie z grodzkimi. W efekcie wnioskowanie o aglomeracji i jej otoczeniu w oparciu o statystykę publiczną jest mocno ograniczone i uniemożliwiające np. porównanie z innymi aglomeracjami, funkcjonującymi jako odrębne podregiony¹⁸.

Podobnego charakteru problemów nastręczają pozostałe subregiony. Wszystkie 3 są mocno niejednorodne. Zlokalizowane w ich obszarze aglomeracje stanowią swoiste wyspy dobrobytu i wzrostu, a obszary otaczające są rozwinięte wyraźnie niżej. Uśrednianie tych wartości w ramach statystyk prowadzi do zamazywania istoty nowopowstających wymiarów różnicowań i ich przyczyn. Odpowiednim poziomem administracyjnym do badania różnicowań w skali województwa wydaje się więc powiat. Niestety dostępne na tym poziomie dane ze statystyk publicznych są już bardzo ubogie.

Trzeba zaznaczyć, że statystyka publiczna na poziomie podregionów również pozostawia wiele do życzenia. Podstawowe ograniczenie to bardzo krótkie szeregi czasowe danych. BDL oferuje obecnie dane o PKB podregionów za lata 1999-2008. Wyjaśnianie przyczyn obecnych różnicowań, nie wiedząc jak kształtowały się one wcześniej, jest zajęciem równie karkołomnym, jak prognozowanie 40 lat do przodu, gdy dysponuje się pomiarami zjawiska za 10 lat¹⁹. Wiele innych danych, koniecznych do podjęcia próby wyjaśniania różnicowań inaczej niż jedynie w oparciu o już istniejące teorie bez możliwości ich weryfikacji, jest również obarczonych ograniczeniami. W krótkim okresie kilku lat, który obejmuje niniejsze opracowanie, zmieniał się zakres gromadzonych danych²⁰ oraz metodologia – czasami dwukrotnie na przestrzeni 5 lat²¹.

Problemem jest również brak danych charakteryzujących gospodarkę podregionów, przykładowo wartości i struktura inwestycji zagranicznych, wartość i struktura eksportu / importu – również krajowego.

3 Hipoteza – kierunki krótkoterminowych (do 2015) i długoterminowych zmian stanu

Perspektywa 2015 jest wyjątkowo krótka, dlatego z dużym prawdopodobieństwem można przewidywać, że w tym okresie nie zajdą znaczące zmiany w rozkładzie tempa wzrostu gospodarczego na poziomie subregionów.

Niezagrożona jest dominująca pozycja subregionu centralnego, zarówno w ujęciu PKB globalnego jak i per capita. Subregiony południowy i zachodni powinny utrzymać dystans ok.

¹⁷ Przykładowo strukturalne problemy rolnictwa powiatu zawierciańskiego są tożsame z tymi dla powiatu częstochowskiego w subregionie północnym. Także struktura ludności powiatów zawierciańskiego i lublinieckiego jest podobna do tej subregionu północnego.

¹⁸ Łódź, Warszawa, Kraków, Poznań, Szczecin, Wrocław, Trójmiasto.

¹⁹ Warto również mieć na uwadze, znacznie opóźnienie czasowe w dostępie do danych (w 2011 r. wiemy o PKB z 2008) oraz fakt, że dostępne dane były rewidowane, co również rodzi wątpliwości co do ich wiarygodności.

²⁰ Pewne dane nagle przestają być gromadzone a inne pojawiają się, co uniemożliwia analizę w czasie.

²¹ Dotyczy to np. szkolnictwa zawodowego, więcej – patrz [15].

85% PKB per capita subregionu centralnego, zaś subregion północny będzie zamykał stawkę na poziomie niższym o przynajmniej kolejne 20%.

Pozytywnie o konkurencyjności i tym samym przyszłości subregionu centralnego pozwala sądzić m.in. jego atrakcyjność inwestycyjna. Od 2005 roku subregion centralny mieści się zawsze w pierwszej dziesiątce rankingu IBNGR [16] najatrakcyjniejszych podregionów w kraju dla wszystkich rodzajów działalności. Przy czym dla działalności przemysłowej zajmuje niezmiennie pierwszą pozycję, dla usługowej 2 bądź 3, a najslabiej (pozycje 3-7) wypada w zakresie działalności zaawansowanej technologicznie. Atrakcyjność pozostałych subregionów jest również wysoka na tle średniej krajowej (zawsze jest to klasa 'najwyższa' bądź 'wysoka'), choć wyraźnie niższa od subregionu centralnego. Subregion zachodni zajmuje bardzo wysokie 2 miejsce w zakresie działalności przemysłowej, natomiast nie mieści się w pierwszej dziesiątce dla pozostałych rodzajów działalności. Subregion południowy zaś, prawie zawsze mieści się w pierwszej grupie podregionów dla wszystkich rodzajów działalności, ale są to miejsca blisko dziesiątego. Wydaje się to jednak korzystniejsza (w porównaniu z subregionem zachodnim) sytuacja, pozwalająca na zrównoważony rozwój również w sektorze usługowym i przede wszystkim zaawansowanych technologii. Najgorzej w zakresie atrakcyjności inwestycyjnej wypada subregion północny, który jedynie w latach 2005-2007 oscylował w granicach pozycji 10 dla działalności przemysłowej i usługowej, a obecnie nie mieści się w dziesiątce dla żadnej działalności.

Przyjmując pogląd o wiodącej współcześnie roli B+R i w konsekwencji innowacji jako czynnika napędzającego gospodarkę, warto przyjrzeć się rozkładowi wykorzystania w województwie środków pomocowych w tym zakresie. Z działania 13.1 POIS, dedykowanemu *rozwojowi nowoczesnych ośrodków akademickich*, w województwie realizowane są 4 projekty, wszystkie w subregionie centralnym, po dwa w Gliwicach i Katowicach. W działaniu 2.1 POIG, poświęconym *rozwojowi infrastruktury jednostek naukowych w ośrodkach o wysokim potencjale*, również realizowane są 4 projekty i także po dwa w Gliwicach i Katowicach [18]. Na Polskiej Mapie Drogowej Infrastruktury Badawczej [19], przyjętej przez MNiSW i gromadzącej obiekty o dużej skali, zdolne skupiać krajowy potencjał naukowy, znajduje się tylko jeden projekt z województwa śląskiego – Centrum Czystych Technologii Węglowych, GIG, Katowice. Wśród 63 podmiotów krajowych realizujących projekty zarazem w działaniu 1.4 SPO WKP, jak i Programach Ramowych UE [20], znaleźć można 7 z województwa śląskiego, w tym 6 z subregionu centralnego i 1 z południowego. W przytoczonym kontekście najlepsze perspektywy rozwoju po raz kolejny wydaje się mieć subregion centralny. Przy czym istotniejszy od samego napływu środków, jest fakt funkcjonowania na jego obszarze aktywnych podmiotów, rozpoznawanych w skali przynajmniej krajowej.

W dłuższej perspektywie czasowej można przewidywać dalszy wzrost zróżnicowań rozwoju gospodarczego w województwie.

Wiodącym procesem, warunkującym przestrzenne zróżnicowania rozwoju gospodarczego w kraju i województwie pozostanie metropolizacja. Określona w KPZK wizja sugeruje postrzeganie polskiej przestrzeni przez pryzmat rozwoju policentrycznej metropolii sieciowej. Jednym z elementów jej rdzenia jest Konurbacja Górnośląska, zaś wśród elementów współtworzących o znaczeniu regionalnym wskazuje się m.in. Bielsko-Białą, Częstochowę i Rybnik. Wizja ta jest zgodna z poglądem na organizację procesów rozwojowych zawartym w strategii rozwoju województwa.

W metropolii będą skupiać się inwestycje i nowoczesna gospodarka, wspierana potencjałem ośrodków uniwersyteckich i badawczych, co przyczyni się również do poprawy jakościowej zasobów ludzkich. Metropolia funkcjonuje w międzynarodowym układzie powiązań i tylko ona jest zdolna do odbierania ze świata impulsów rozwojowych m.in. w wymiarach gospodarki, nauki, kultury.

W perspektywie kilkudziesięciu lat Konurbacja Górnośląska powinna zatem oderwać się od reszty województwa w sensie powiązań funkcjonalnych ale i ogólnego poziomu rozwoju, co przełoży się na szybszy wzrost centrum względem innych subregionów. Zjawisko to powinno być tym bardziej zauważalne, o ile uda się dokończyć procesy przekształceń strukturalnych tradycyjnych sektorów podnosząc ich produktywność i w coraz większym stopniu zastępując je innymi działalnościami o wyższej wartości dodanej. Impulsem do rozwoju powinno być również sformalizowanie i w konsekwencji usprawnienie współpracy miast w ramach konurbacji. Dotychczas bowiem sfera regulacyjna i zarządzania zostaje mocno w tyle za faktycznymi procesami rozwoju²², stanowiąc dla nich hamującą barierę.

Jednym z procesów, który może warunkować wzrost w przyszłości będzie zdolność wykształcania powiązań funkcjonalnych pomiędzy regionami, czyli de facto ich wiodącymi miastami [14]. Obecnie w Polsce takie powiązania są słabo rozwinięte. W sferze gospodarczej, jak i społecznej dominują powiązania do centrum, z Warszawą. Jako przyczynę takiego stanu wskazuje się przede wszystkim niewydolną infrastrukturę transportową. W tym kontekście jako kolejny czynnik wzrostu aglomeracji górnośląskiej (również względem pozostałych obszarów województwa) można wskazać dogodne położenie w pasie południowym pomiędzy Krakowem i Wrocławiem, z autostradą A4 jako łącznikiem.

W tym samym czasie, pozostałe subregiony będą się również rozwijać, jednak nie sposób wskazać czynników, które mogłyby odwrócić obecną sytuację, bądź przynajmniej częściowo zatrzymać obecne zróżnicowania. Aglomeracje o znaczeniu regionalnym powinny podążać ścieżką rozwoju podobną do ośrodka centralnego, ale w odpowiednio mniejszej skali. Szansą (a raczej koniecznością) dla subregionów północnego i południowego jest restrukturyzacja obszarów wiejskich w oparciu o środki Wspólnej Polityki Rolnej oraz wzrost wykorzystania potencjału turystycznego. Subregiony południowy i zachodni mogą również wykorzystać przewagę, jaką daje im sąsiedztwo z Czechami i Słowacją, szczególnie w związku z przewidywaną kontynuacją programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej.

Nawet w długiej perspektywie nie należy spodziewać się zmiany podstawowych zasad, które warunkują panującą obecnie w skali kraju i UE tendencję do dywergencji na poziomie NUTS 2 i 3 oraz ewentualnej konwergencji na poziomie krajów. Działalności zaawansowane technologicznie będą koncentrować się w miejscach już wysoko rozwiniętych o odpowiednim potencjale ludnościowym i gospodarczym (ale też odpowiednio atrakcyjnych w sensie jakości życia). Działalności zależne od kosztów produkcji będą relokowane z krajów „drogich” do „tanich”, ale w tych drugich będą się lokować w obszarach oferujących lepsze warunki gospodarowania – czyli relatywnie wyżej rozwiniętych [3].

Mimo to, można założyć, że skala potencjalnego zróżnicowania gospodarczego regionu jest ograniczona. Wynika to m.in. z faktów wskazanych powyżej – mimo dominującej pozycji subregionu centralnego, pozostałe trzy również posiadają wysoką atrakcyjność inwestycyjną. Uwagę zwraca też dobra, na tle kraju, infrastruktura transportowa, skracająca dystans pomiędzy subregionami. Subregiony północny, zachodni, południowy, połączone są z subregionem centralnym drogami dwujezdniowymi. W przypadku kolei, w przykładowym przedziale 5h-10h, z Bielska-Białej i Częstochowy można znaleźć ok. 10 połączeń z Katowicami, a z Rybnika 5²³. Ta bliskość ogranicza zróżnicowania gospodarcze a tym bardziej przyczynia się do konwergencji społecznej, która na zasadzie sprzężenia zwrotnego może oddziaływać na wymiar gospodarczy.

²² Czego jaskrawym i wstydlwym przykładem jest brak zdolności przygotowania inwestycji w spalarnię. Wspomnieć warto też wątpliwości odnośnie dublujących funkcje, konkurencyjnych w ramach aglomeracji inwestycji w infrastrukturę wystawienniczo-kongresową czy sportową.

²³ Średnie czasy przejazdu to odpowiednio 1.10, 1.40, 1.10.

Poza dotychczasowymi pozytywnymi przewidywaniami odnośnie rozwoju przede wszystkim aglomeracji górnośląskiej istnieje oczywiście szereg czynników negatywnych mogących stanowić barierę wzrostu. Najpoważniejszą wydają się być niekorzystne tendencje demograficzne. Do 2035 roku populacja województwa skurczy się o ok. 560 tys os., z tego ponad 90% ubędzie w miastach [21]. W tej perspektywie, miasta województwa utracą ponad 14% ludności, przy 8% średnio w kraju. Ubytkowi temu towarzyszą niekorzystne zmiany w strukturze populacji z rosnącym udziałem ludzi w wieku poprodukcyjnym. Oznacza to m.in. zmniejszenie zasobów pracy, siły nabywczej gospodarstw - czyli rozmiaru rynku konsumenckiego. Tym samym konurbacja górnośląska stanie przed poważnym wyzwaniem utrzymania dystansu do innych aglomeracji w kraju – przede wszystkim tych, których populacja ma rosnąć, jak Warszawa czy Kraków. Dodatkowo negatywnie oddziaływać będą takie czynniki, jak nierozwiązany problem degradacji starych dzielnic przemysłowych czy zanieczyszczenie środowiska – psujące wizerunek i obniżające jakość życia względem innych dużych miast.

Nie rozstrzygając o przyszłej pozycji aglomeracji górnośląskiej w kraju i UE, można jednak założyć, że nie ma to większego znaczenia dla zróżnicowań w skali województwa. Aglomeracja funkcjonująca w sieci powiązań krajowej i europejskiej stanowi bowiem okno na świat dla reszty województwa i warunkuje jego rozwój. Zatem wzrost pozostałych subregionów jest w dużej mierze funkcją rozwoju gospodarczego subregionu centralnego.

4 Hipoteza przyszłych uwarunkowań zewnętrznych (regionalnych, ponadregionalnych) wyznaczających kierunki zmian

Dyskusja o obecnych zróżnicowaniach tempa rozwoju i prognozach na przyszłość w tym zakresie nie może toczyć się w oderwaniu od zewnętrznych uwarunkowań. Dlatego, choć rozważania w poprzednich rozdziałach skupiały się głównie na perspektywie regionalnej, to odnosiły się do zjawisk, które mają być przedmiotem tego rozdziału. Należą do nich: metropolizacja, wzrost znaczenia innowacyjności i B+R, schyłek i potrzeba restrukturyzacji przemysłów materiało- i pracochłonnych, tendencje demograficzne, tworzenie krajowych ram prawnych funkcjonowania aglomeracji, rozwój współpracy transgranicznej, zmiana wizerunku regionu i wzrost znaczenia turystyki jako czynnika rozwoju.

Rozwój regionu niewątpliwie wpisuje się w szerszy kontekst m.in. roli i pozycji województwa w kraju, pozycji Polski w UE i dalszej jej integracji oraz pozycji UE wśród światowych gospodarek. Poniżej pozwalam sobie zatem wskazać szereg kolejnych, niewspomnianych wcześniej, uwarunkowań zewnętrznych, które mogą nadać kierunek zmianom tempa rozwoju gospodarczego subregionów województwa.

Nowy paradygmat krajowej polityki regionalnej – wyrażony w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego [13], zakłada przeniesienie akcentu z interwencji sektorowych na zintegrowane, co daje szansę na zwiększenie wpływu władz regionalnych na rozwój województwa w oparciu o planowane kontrakty terytorialne. Dodatkowo, w ramach przyjętego za F. Barca postulatu *place based approach* [22] nastąpi odejście się od prostego podziału na Polskę wschodnią – problemową i resztę kraju. Dzięki temu uznano wiodącą rolę ośrodków aglomeracyjnych, a wśród obszarów problemowych, obok zapóźnionych obszarów wiejskich, uznano również wagę problemu jakim są miasta tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze. Znaczenie tego faktu dla województwa śląskiego jest takie, że na jego obszarze zidentyfikowano 23 takie miasta (większość w subregionie centralnym), podczas gdy w innych województwach liczba ta oscyluje w granicach 5.

Ewolucja UE i jej polityk – w ramach strategii Europa 2020 [23] nakreślono priorytety rozwojowe UE, które odpowiadają w większym stopniu wyzwaniom zewnętrznym, globalnym (np. klimat, energia, innowacyjność) niż wewnętrznym (np. wspólny rynek, zróżnicowania rozwoju).

Dodatkowo, kryzys i problemy gospodarcze krajów członkowskich wywołują presję na przedkładanie interesów narodowych nad wspólnotowe. Choć Polska pozostanie głównym beneficjentem polityki spójności przynajmniej do 2020²⁴, to poziom zobowiązań w jej ramach może być niższy i co ważniejsze, dozwolony zakres przedmiotowy wspieranych inwestycji może nie służyć redukowaniu braków infrastrukturalnych na obszarach gorzej rozwiniętych a preferować obecne ośrodki wzrostu.

Nowe kierunki migracji – wraz z postępującą konwergencją województwa względem średniej UE, rosnąć będzie atrakcyjność województwa jako rynku pracy. Powinno to powodować zarówno zahamowanie emigracji do krajów UE, jak i wzrost imigracji do województwa. Oba strumienie powinny jednak nadal współwystępować. Przy założeniu, że wśród emigrantów dominują mieszkańcy wsi i mniejszych miast, a imigranci osiedlają się w aglomeracjach, można spodziewać się (nieznacznego) złagodzenia, niekorzystnych dla dużych miast województwa, trendów demograficznych.

Polityka energetyczna – mimo konsekwentnie spadającego poziomu wydobycia węgla kamiennego i zmian w strukturze gospodarczej województwa, sektor górnictwa nadal w zauważalny sposób wpływa na kondycję gospodarczą województwa (subregionów centralnego i zachodniego²⁵). W długiej perspektywie zamierzeniem UE powinno być odchodzenie w produkcji energii od paliw kopalnych jako odpowiedzialnych za większość emisji CO₂²⁶. Równocześnie jednak w związku z koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego, podczas szczytu UE (luty 2011) przyjęto zapis o utrzymaniu potencjału trwałego wydobycia i wykorzystania zasobów paliw kopalnych. W perspektywie 2050 zakłada się 35% udział paliw kopalnych w produkcji energii w UE [25]. W Polsce ten udział będzie niewątpliwie wyższy, co stanowi optymistyczną prognozę dla wymienionych subregionów. Dodatkowo konieczny rozwój technologii związanych z czystym spalaniem, np. CCS stanowi szansę dla wykorzystania potencjału B+R w województwie.

Reforma systemu ubezpieczeń społecznych – wzrost gospodarczy województwa warunkowany jest niewątpliwie reformami w wielu sferach. System ubezpieczeń społecznych wspominam szczególnie w związku z faktem, iż województwo posiada niższą od średniej krajowej stopę aktywności zawodowej i wskaźnik zatrudnienia. Reforma usuwająca patologię związaną z możliwością wcześniejszego przechodzenia na emeryturę w niektórych zawodach stanowiłaby szansę na szybszy wzrost. Jest to łatwiejsze do zrozumienia, jeśli uzmysłować sobie, iż w sytuacji gdy ogółem stosunek pracujących do emerytów wynosi 3/2, to w górnictwie jest to 1/2.

Rozwój społeczeństwa informacyjnego – z jednej strony e-usługi i szybka komunikacja w oderwaniu od miejsca zamieszkania / prowadzenia działalności, prowadzić powinna do zacierania różnic i wyrównywania szans rozwojowych. Dotychczasowe doświadczenia pokazują jednak, że rozwój ICT wytworzył kolejny wymiar wykluczenia społecznego, wynikający m.in. z braku infrastruktury. Sytuacja ta może przyczynić się do wzrostu różnicowań między obszarami aglomeracji a pozostałymi.

5 Hipoteza przyszłego wpływu na użytkowanie terenu województwa i różne sfery życia

Jak wspomniano w ramach podjętej powyżej próby prognozy zmian w zakresie różnicowań wzrostu gospodarczego – w perspektywie czasowej, objętej niniejszym opracowaniem, choć struktura zagospodarowania województwa pozostanie policentryczna, to postępować powinno

²⁴ Bądź 2018, jeśli skróceniu z 7 do 5 lat ulegnie perspektywa finansowa.

²⁵ Przede wszystkim w przypadku subregionu zachodniego widać zależność tempa wzrostu od cen węgla na rynkach światowych.

²⁶ Emisja do 2050 r. ma zostać obniżona o co najmniej 75%.

zjawisko metropolizacji i powiązanych z tym polaryzacji i fragmentacji przestrzeni. Występują one zarówno pomiędzy metropolią i peryferiami, jak i wewnątrz metropolii, gdzie pogłębiają się podziały pomiędzy luksusową przestrzenią zamożnych a zdegradowaną przestrzenią ubogich mieszkańców [26]. W związku z powyższym nasili się zjawisko prywatyzowania przestrzeni, zarówno w sensie grodzonych obszarów miejskich, jak i dalszego rozwoju centrum handlowych, ośrodków rozrywki, parków tematycznych. Należy spodziewać się również dalszej suburbanizacji czyli przekształcania pierwotnie rolniczych peryferii w obszary zabudowy jednorodzinnej, z wszystkimi konsekwencjami tego procesu²⁷, tzn. przede wszystkim publicznymi kosztami rozwoju (m.in. infrastruktury komunalnej, transportowej, edukacyjnej, zdrowotnej)²⁸.

Zjawiska metropolizacji jednych i peryferyzacji innych obszarów można postrzegać w kategorii ich specjalizacji, co powinno prowadzić do podnoszenia konkurencyjności województwa jako całości. Rolnicze obszary subregionów przede wszystkim północnego i południowego powinny utrzymać swój charakter. Jednakże, postępować powinna modernizacja rolnictwa umożliwiająca utrzymanie (bądź odzyskanie) jego funkcji gospodarczej.

Jedną z ważnych cech procesu metropolizacji jest wzrost ruchliwości przestrzennej. Powinno to prowadzić do rozwoju i integracji transportu publicznego, poczynając od aglomeracji i połączeń między nimi. W zakresie transportu można spodziewać się również powstawania nowych centrów logistycznych i zwiększenia wykorzystania terenów w transporcie towarowym, co będzie konsekwencją m.in. otwierania się UE na wschód.

W sytuacji gdy na znaczeniu, jako czynnik konkurencyjności miasta, regionu zyskuje jakość życia, jaką zapewnia dany obszar, postępować będzie wzrost oczekiwań społecznych wobec jakości przestrzeni publicznej. Waloryzacja życia poza pracą może być katalizatorem przekształceń w strukturze miast i subregionów, przykładem tego zjawiska jest zamiana obiektów przemysłowych w kulturalne, społeczne, sportowe. Rozwijać mogą się nowe formy rekreacji wymuszające specyficzne, nowe formy użytkowania terenu.

Nadal rośnie będzie znaczenie rewitalizacji i restrukturyzacji centrów miejskich. Nie należy jednak spodziewać się, by w badanej perspektywie nastąpiła pełna rewitalizacja terenów zdegradowanych przez tradycyjny przemysł lub górnictwo. Szczególnie, że jak wspomniano powyżej, można przewidywać kontynuację eksploatacji węgla kamiennego. Równocześnie jednak rosnąć powinno znacząco wykorzystanie energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych, np. spalania biomasy, czy energii geotermalnej, która lokalnie, w gminach, może stanowić istotny czynnik funkcjonowania gospodarki.

Wraz ze wzrostem gospodarczym i rosnącą zamożnością społeczeństwa powszechniejsze staną się postawy proekologiczne, co może mieć pozytywny wpływ na gospodarowanie wodą czy odpadami. Skuteczniej realizowana powinna być ochrona różnorodności krajobrazowej, a w zagospodarowaniu terenu powszechniejsze powinny stać się praktyki zapewniające ochronę i kreowanie bioróżnorodności (zarówno w przestrzeni rolniczej, w lasach jak w przestrzeniach miejskich).

²⁷ Można się zastanawiać, w jakim stopniu czynnikiem hamującym suburbanizację mogą okazać się, zarysowane powyżej, niekorzystne tendencje demograficzne. Mogą one również stanowić czynnik sprzyjający powstawaniu (utrzymaniu) biednych, zdegradowanych obszarów w centrach miast.

²⁸ Od roku 2002 do 2009 powierzchnia gruntów zabudowanych i zurbanizowanych w województwie wzrosła o ok. 28 000 ha (zmiana udziału z ok. 9% do ok. 11,2%), głównie kosztem użytków rolnych. Tendencja ta może się utrzymać [27].

Literatura i materiały źródłowe

1. *Produkt Krajowy Brutto w województwie śląskim w latach 1995-2005*, US w Katowicach, Katowice 2007.
2. Bank Danych Lokalnych (www.stat.gov.pl).
3. Gorzelak G., *Fakty i mity rozwoju regionalnego*, Studia Regionalne i Lokalne 2(36)/2009.
4. Tomich D., *The Order of Historical Time: The Longue Durée and Micro-History*, Binghamton University 2008.
5. Gorzelak G., Jałowiecki B., *Europejskie granice: jedność czy podziały kontynentu*, Studia Regionalne i Lokalne 2-3(6)/2001.
6. Gorzelak G., *Współczesne mechanizmy rozwoju regionalnego i lokalnego*, wykład w ramach Akademii Rozwoju Regionalnego 2006.
7. Piętka T., *200-letnie widmo*, Biuletyn Ekonomiczny GAP (<http://www.biuletyn.e-gap.pl/index.php?view=artykul&artykul=24>)
8. *Ziemie Województwa Śląskiego* (http://www.slaskie.pl/zal_slaskie/ziemie_woj.htm)
9. Regionalne mapy województwa śląskiego (<http://www.wojewodztwoslaskie.pl/index2.php?id=slaskie-mapa>)
10. *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego*, Katowice 2004.
11. *Przeglądy Terytorialne OECD. Polska*, OECD 2008.
12. *Word development report. Reshaping economic geography*, The World bank, 2009.
13. *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie*, Warszawa 2010.
14. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, Warszawa 2011.
15. Kupiec T., *Zróżnicowanie poziomu i tempa rozwoju społeczno-gospodarczego w województwie śląskim*, Śląskie Studia Regionalne 1(I)2010.
16. *Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski*, IBnGR, Gdańsk 2010 (oraz wcześniejsze raporty od 2005).
17. *Strategia rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2020”*, Katowice 2010 (oraz wersje z lat 2000, 2005).
18. *Umowy o dofinansowanie wg programów, województw, powiatów oraz gmin*, Krajowy System Informatyczny – raporty (http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/AnalizyRaportyPodsumowania/Strony/KSI_raporty.aspx).
19. *Lista projektów umieszczonych na Polskiej Mapie Drogowej Infrastruktury Badawczej*, MNiSW 2011.
20. *Fundusze Strukturalne a Programy Ramowe UE w działalności B+R polskich podmiotów. Kierunki wykorzystania środków i dobre praktyki*, ARC, Warszawa 2008.
21. *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, GUS 2008.
22. Barca F., *An agenda for a reformed cohesion policy*, 2009.
23. *EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Komunikat KE, KOM(2010).
24. *Potentials for polycentric development in Europe - project report*, ESPON 1.1.1 2004.
25. *Energetyka bez węgla? Nie tak szybko!* (http://www.teberia.pl/index_txt.php?id=11093)
26. Jałowiecki B., *Metropolie – nowy etap rozwoju miast*, w: *Rozwój, region, przestrzeń*, pod red. G. Gorzelaka i A. Tucholskiej, Warszawa 2007.
27. *Analiza zmian w zakresie struktury własności i sposobów użytkowania gruntów w województwie śląskim na przestrzeni lat 2002-2009*, UM Województwa Śląskiego 2009.